

windstille
verstude
symposium
met
debat

ZOEKEN EN TASTEN

Geen zuchtje wind is er te bekennen op Katendrecht, het is volledig windstil in dit vernieuwde, ouwe deel van Rotterdam op die woensdagmiddag 13 oktober, waar het stedenbouwkundig bureau Palmbout Urban Landscapes een symposium organiseert met de poëtische titel Windstilte. De oude ongepolijste voormalige bedrijfskantine van de handelsfirma Steinweg, waar slechts keurig in rij gezette witte stoeltjes aan de huidige tijd herinneren, is het toneel voor een levendig debat over de toekomst van de landschappelijke stedenbouw. Ruim tweehonderd genodigden hadden zich aangemeld.

Aanleiding is het uitkomen van de Engelstalige monografie *Drawing the Ground - Landscape Urbanism Today*, waarin een beeld wordt geschetst van het bureau Palmbout Urban Landscapes. De gerenommeerde Birkhäuser Verlag had bureau Palmbout enkele jaren geleden gevraagd een publicatie te maken over het eigen werk. Het stedenbouwkundig bureau had weinig tijd nodig om daar 'ja' op te antwoorden, voelde zich zeer vereerd door de opdracht. Het onderwerp stedenbouw komt toch al niet zoveel in de aandacht en eindelijk is daar de gelegenheid om de eigen manier van werken, de eigen 'onzichtbare discipline' over het voetlicht te brengen. En bovendien dwingt het vervaardigen van zo'n boekwerk het bureau Palmbout tot enige zelfreflectie, zo meldt Jeroen Ruitenbeek van bureau Palmbout in zijn openingswoord.

Bureau Palmbout Urban Landscapes werkt al zo'n twintig jaar in de luwte aan ontwerpen voor stedenbouw, landschap en buitenruimte, en heeft de hand in bekende stadsuitbreidingen als het Amsterdamse IJburg, delen van Leidsche Rijn bij Utrecht en Ypenburg bij Den Haag. Veel Nederlanders hebben her en der door 'Palmbout-gebieden' gewandeld, gefietst of gereden zonder te weten wie nu werkelijk het brein is achter die eerste ontwerpen van deze gebieden. Met de eervolle opdracht van Birkhäuser Verlag kan daar nu verandering in komen. Het fraai uitgegeven *Drawing the Ground - Landscape Urbanism Today* laat zien wat bureau Palmbout tot nu toe tot stand heeft gebracht. Oprichter en mededirecteur Frits Palmboom beschrijft aan de hand van vijftien voorbeelden hoe het stedelijk ontwerp vaak onlosmakelijk verbonden is aan de voorgeschiedenis en het bestaande landschap van een gebied. In de visie van bureau Palmbout zijn stad en landschap één, is de stad een landschappelijk fenomeen waarbinnen nieuwe ruimtes worden ontworpen.

In zijn toespraak op het symposium Windstilte wijst Hans Ibelings, architectuurhistoricus en hoofdredacteur van *A10 new European architecture* op het belang van het boek en het werk van Palmbout (zie ook de tekst van zijn toespraak). Hij ziet de onnadrukkelijke poëzie en logische eenvoud als grote kracht in een land waar vormgeving de boventoon voert. Volgens Ibelings doet Palmbout meer aan vormvinding met landschap als basis en generator, dan aan vormgeving. Het werk is even vertrouwd en vergetelijk als het dagelijks leven zelf. In die saaiheid ligt de kwaliteit, 'want wat saai is kan nooit gaan vervelen', zegt Ibelings.

Zorgen maakt Ibelings zich over de ijzige wind die opsteekt in Nederland met de komst van het volgens hem visieloze nieuwe kabinet. Hij vreest dat er zich bovenop de economische crisis nog een politiek-morele kwestie begint af te tekenen. Tegenwind – om bij het thema Windstilte te blijven – is er volgens Ibelings te verwachten door de verwachte krimp van de bevolking.

Jaap van den Bout van bureau Palmbout Urban Landscapes ziet in zijn toespraak het boek als een beginselverklaring, een statement over het vak. Het ontwerpen van stedelijke landschappen is volgens hem een soort ‘Houdini-act’, het is een voortdurend zoeken en tasten. Het gaat om het prepareren van het landschap voor toekomstige dynamiek en het scheppen van ruimte, eerder om het ontwerpen van het grondvlak dan om het louter organiseren van het programma. De ontwerpen van IJburg noemt hij als schoolvoorbeeld voor het werk van Palmbout, met alles moest rekening worden gehouden, van de dynamische stromingen van het water van het IJ-meer tot het paringsgedrag van vogelsoorten. Ook Van den Bout maakt zich zorgen om de ‘windstilte’ bij grote projecten, de verlamming bij de bouw van woningen en kantoren, de krimp van de bevolking en het kersverse regeerakkoord. Van den Bout presenteert de vijf aanbevelingen waar deze middag over gediscussieerd zal worden onder leiding van Buitenhof-presentator Peter van Ingen (vpro). De huidige crisis zou ruimte geven voor reflectie en nieuwe perspectieven moeten ontsluiten, de klassieke visie op de stad en het platteland als anti polen zou losgelaten moeten worden, men zou groot en integraal moeten durven denken om klein te bouwen, de Randstad zou toe zijn aan een opgave van *Landscape-Urbanism* en het ontwerpend talent zou meer benut moeten worden.

Frits Palmboom van Palmbout Urban Landscapes overhandigt op deze woensdagmiddag het eerste exemplaar van de monografie *Drawing the Ground - Landscape Urbanism Today* aan rijksbouwmeester Liesbeth van der Pol. Palmboom beaamt dat ‘bijna saai’ een sleutelwoord is bij het werk van zijn bureau. Met het huidige kabinet is volgens Palmboom de toekomst nogal ongewis. De rijksbouwmeester staat volgens Palmboom voor een ‘zeer lastige opgave’. Palmboom: ‘Ons werk zal op de proef worden gesteld’.

Liesbeth van der Pol wijst in haar dankwoord op de visie, het vakmanschap en het plezier, waarmee het boekwerk is gemaakt. Zij noemt het een ‘leerboek over schoonheid’ en een ‘doorkijk naar de toekomst’. Maar ook voor haar is die toekomst als rijksbouwmeester onzeker. Graag had ze een ministerie van ruimte gewild, waar de stedelijke landschappen onder zouden vallen. Maar daar is niets van terechtgekomen. ‘Het is ons niet gegund’, aldus Van der Pol. Somber is de rijksbouwmeester niet. ‘Met een regeerakkoord waar zo weinig in staat kunnen we zelf de invulling nog maken. We vinden elkaar wel. U mag me er op aanspreken’, houdt Liesbeth van der Pol het gehoor in de Steinwegkantine voor.’

Ondanks deze positieve woorden is er in het geanimeerde debat regelmatig sprake van zorgen in deze tijden van Windstilte. Geeft de crisis wel ruimte, kunnen we profijt trekken uit de krimp van de bevolking. En hoe zit het met de vermindering van opdrachten, zijn we wel overtuigend genoeg, kunnen we onze plannen wel goed over het voetlicht brengen, het zijn woorden en gedachten die steeds weer terugkeren in de discussie.

VERTROUWD EN VERGETELIJK ALS HET DAGELIJKS LEVEN ZELF

Hans Ibelings, architectuurhistoricus en hoofdredacteur van A10 new European architecture, geeft een inleiding bij de presentatie van de monografie *Drawing the Ground – Landscape Urbanism Today*.

Ik verras niemand als ik zeg dat het begrip landschap een centrale betekenis heeft voor het stedenbouwkundig bureau Palmbout. Het prachtige boek dat de aanleiding vormt voor deze bijeenkomst heet *Landscape Urbanism* en het bureau heet Palmbout Urban Landscapes, twee begrippen die op elkaar lijken, maar die door de omkering wezenlijk anders zijn. *Landscape Urbanism* is de activiteit, *Urban Landscapes* de uitkomst daarvan, zo men wil het werkterrein. In het ene geval draait het om landschappen die stedelijk zijn, in het andere geval om stedenbouw die landschappelijk is.

Landscape Urbanism is een variatie op *Landscape Architecture*, en een terechte precisering. Landschapsarchitectuur heeft meer met stedenbouw te maken dan met architectuur. En het geeft aan dat voor bureau Palmbout stedenbouw voortkomt uit het landschap. *Urban Landscape* is op te vatten als stadslandschap, stedelijk landschap, verstedelijkt landschap. *Urban landscapes* en *landscape urbanism* zijn begrippen die elkaar raken, en zijn zeker geen synoniemen. Ze delen met elkaar de vervlechting van stad en landschap, van stedelijkheid en landschappelijkheid. Het zegt iets over de genuanceerde benadering door bureau Palmbout.

Die nuance in het werk leidt tot een zekere terloopsheid, een onnadrukkelijkheid. Juist die onnadrukkelijkheid zie ik als een grote kracht, zeker in een land als Nederland waar grote delen van het rijk van de architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur al lange tijd worden geregeerd door koning Midas die alles in designgoud verandert. Met daarnaast nog altijd de heerschappij van vorsten die alles wat ze aanraken veranderen in minder edele metalen.

In Nederland is er sprake van veel, vaak te veel, vormgeving. In architectuur, stedenbouw en landschapsarchitectuur gaat het in veel gevallen vooral om de vorm. Als je boven Nederland vliegt is dat prachtig

te zien, en soms is het ook prachtig om te zien. Maar op maaiveldniveau is die nadrukkelijke vorm van stedenbouw en landschap vaak niet te zien of te ervaren. En als dat wel zo mocht zijn, is die vorm veelal vrij dwingend in zijn ostentatieve aanwezigheid, laat zij weinig ruimte voor iets anders in de buurt. Kortom, veel vormgeving werkt op tekening of maquette, op foto, in publicaties, en het werkt ook vanuit dat vliegtuig gezien, maar als je er middenin staat is dat niet of nauwelijks het geval.

Bij bureau Palmbout lijkt het eerder omgekeerd. Vanuit de lucht, op papier en op maquette zien de ontwerpen er niet altijd zo indrukwekkend uit. Maar als je er loopt, fietst of per auto doorrijdt, als je er lijfelijk aanwezig bent is het allemaal een stuk beter dan het er op papier uitziet.

Dit is geen kritiek, maar een compliment. Hoe mooi het boekwerk *Drawing the Ground – Landscape Urbanism Today* ook is, hoe sterk de inhoud, het laat niet volledig zien hoe goed het werk zelf is. Een tweedimensionale weergave kan natuurlijk nooit de ruimtelijke ervaring evenaren. In het geval van bureau Palmbout geldt dat nog sterker: de beelden weten maar zeer ten dele over te brengen wat het werk zo krachtig maakt.

In de monografie *Drawing the Ground – Landscape Urbanism Today* is een reeks foto's te vinden waar ogenschijnlijk niet zo veel op is te zien, waar niet zoveel gebeurt. Voor de beelden in een boek is dat wat merkwaardig, maar als je ergens letterlijk aanwezig bent is het prettig dat je wordt geconfronteerd met een gebouwd equivalent van het opvoedkundige advies van 'rust, regelmaat en reinheid'.

Stedenbouwkundig bureau Palmbout omschrijft het eigen werk treffend met de woorden onnadrukkelijke poëzie en logische eenvoud. Diezelfde kwaliteiten, onnadrukkelijke poëzie en logische eenvoud, zijn ook te vinden in de tekst. Veel ontwerpers schrijven onlogisch, nodeloos ingewikkeld, overdadig in plaats van onnadrukkelijk, ze gebruiken hyperbolen, overdrijvingen en te veel woorden. Bij de mensen die schuilgaan achter de samentrekking Palmbout geldt dat niet.

Onnadrukkelijke poëzie is een literaire equivalent van onnadrukkelijke vormgeving. Poëzie is bijzonder, maar

door dat bijzondere terloops te maken, verandert het van waarde. Logische eenvoud zorgt er voor dat iets vanzelfsprekend is, of als vanzelfsprekend kan worden ervaren. Het is niet toevallig dat uitdrukkingen als 'dat is logisch' en 'dat is simpel' op hetzelfde wijzen.

Ontwerpers kunnen er niet aan ontsnappen, zij moeten wel een ontwerp maken, maar in het geval van Palmbouts landschappelijke stedenbouw is er minder sprake van vormgeving, eerder van vormvinding, met het landschap als basis en generator.

De onnadrukkelijke vanzelfsprekendheid maakt dat de *Urban Landscapes* van Palmbout in de beste gevallen in de buurt komen van wat de Franse auteur en filmer Georges Perec ooit omschreef als het infra-ordinaire. De meeste aandacht gaat altijd uit naar het extra-ordinaire, ook in de architectuur en de stedenbouw. Het infra-ordinaire onttrekt zich aan ons zicht, het wordt niet waargenomen. Daar zit de kwaliteit in verscholen. Palmbouts beste werk benadert het infra-ordinaire. Het is er gewoon, je ziet het zonder het op te merken. Het levert geen onvergetelijke eenmalige en unieke ervaring op, maar is vertrouwd en vergetelijk, als het dagelijks leven zelf.

Het is geen kritiek, maar het werk is soms een beetje saai. En ook daarvan zie ik de kwaliteit: wat saai is kan nooit gaan vervelen. Juist in dit land van koning Midas kan er niet genoeg saaiheid zijn.

De discussie vandaag zal gaan over de toekomst, de toekomst van de stedenbouw, van de Nederlandse stad en het Nederlandse landschap. Het thema is Windstilte, waaraan we meerdere interpretaties kunnen geven, maar we zouden het ook kunnen hebben over de ijzige wind die opsteekt. Het gevaar bestaat dat dit een academische discussie wordt in het gure klimaat waarin Nederland is terechtgekomen met een kabinet dat wordt gedoogd door een discriminerende politieke eenmansorganisatie. De zo genuanceerde landschapsstedenbouw, zoals bureau Palmbout die voorstaat, is geen rechtse hobby, daarvoor slaat het bureau geen toon aan die voldoende ferm is in tekst en beeld.

In Nederland is net zoals in de rest van Europa de gebouwde omgeving zowel gietvorm als afgietstel van de samenleving. De gebouwde omgeving weerspiegelt wat een samenleving belangrijk vindt, en is daarmee product en uitdrukking van die maatschappij. Architectuur en stedenbouw staan in dienst van de samenleving, op verschillende niveaus, van huishouden tot gemeenschap, van bedrijf tot maatschappij, van stad tot staat.

Een zorgvuldige omgang met de gebouwde omgeving is alleen mogelijk in een samenleving waarin iedereen zorgvuldig met elkaar omgaat.

Als het huidige regeerakkoord en de reorganisaties van de ministeries maatgevend zijn voor wat Nederland te wachten staat op het gebied van wonen, ruimtelijke ordening, milieu, stad en architectuur dan vrees ik dat er zich bovenop de economische crisis ook nog een politiek-morele depressie begint af te tekenen. De wetenschap dat er strak 500 animal cops zijn en dat je tien kilometer harder mag rijden op de snelweg geven mij in elk geval geen verlichting.

Tot slot, de stedenbouw zoals wij die kennen is een product van de Industriële Revolutie en de bevolkingsgroei die daarmee verbonden is. De Europese bevolking groeide tussen 1850 en 2000 van ongeveer 270 miljoen tot ruim 725 miljoen inwoners. Deze groei was altijd de voornaamste kracht achter de aanhoudend omvangrijke opgave voor architecten en stedenbouwers. Met die meer dan verdubbeling van de bevolking in anderhalve eeuw tijd moest niet alleen worden gebouwd om deze expanderende samenlevingen in al hun facetten onderdak te bieden, maar moest onherroepelijk ook worden nagedacht over de vraag hoe de architectuur en stedenbouw vorm, richting en structuur konden – en moesten geven aan die samenlevingen. De vraag hoe de samenleving in sociaal en ruimtelijk opzicht moest worden ingericht en welke rol de architectuur en stedenbouw daarin spelen, zijn op verschillende momenten en op verschillende plekken op uiteenlopende manieren beantwoord.

Die vragen blijven actueel, maar komen in een ander perspectief te staan nu er een keerpunt lijkt bereikt en de bevolking van Europa volgens de meeste prognoses afneemt. Een krimpende bevolking zal leiden tot een krimpende bouwopgave. Daarmee komt een breuk tot stand met de afgelopen anderhalve eeuw, waarin groei en vooruitgang – of anders zeker wel verandering – onlosmakelijk met elkaar waren verbonden.

De laatste jaren was de koers van de samenleving en de gebouwde omgeving al niet geheel meer duidelijk, om het mild te formuleren. Nu is er een nieuw kabinet, maar dat wenst, zoals het er nu naar uitziet helemaal niet op een visie te willen worden betrappt.

Architectuur en stedenbouw zijn afhankelijk van opdrachtgevers. Voor de stedenbouw is dat vaak de overheid. Met een toekomst van minder bouwopdrachten en een overheid die door het kabinet eerder wordt aangespoord tot het niet oplossen van problemen dan tot het ontwikkelen van visies, zou het boek van bureau Palmbout wel eens meer een terugblik blijken te zijn dan de bedoeling was.

VIJF AANBEVELINGEN

1

CRISIS GEEFT RUIJTE

Stedenbouw zonder de vaak kortademige druk van de projectontwikkeling op de achtergrond moet zich concentreren op zijn verantwoordelijkheid om vorm te geven aan ruimtelijke raamwerken die kansen biedt voor toekomstige veranderingsprocessen. Ook in tijden van programmastilte schept stedenbouw op deze wijze op de lange termijn waardevermeerdering.

2

LAAT DE KLASSIEKE TEGENSTELLING TUSSEN STAD EN LAND LOS

Niet het faciliteren van “de uitdijende stad” of het beschermen van het “onschuldige landschap” moet de agenda van het stedenbouwkundig ontwerpen bepalen. Stad en land zijn ruimtelijk en programmatisch zo met elkaar verweven geraakt dat de opgave ligt in het op begrip brengen en kwalitatief versterken van de verhouding tussen stad en ommeland. Het vormgeven aan het verstedelijkte landschap is de ontwerp-opgave waarvoor we ons gesteld zien.

3

DURF GROOT TE DENKEN OM KLEIN TE BOUWEN

In tijden dat de schaal van te ontwikkelen projecten klein is en de particuliere opdrachtgever dan wel nieuwe coalities van particuliere opdrachtgevers de agenda nadrukkelijker gaan bepalen is er meer dan ooit behoefte aan krachtige en ruimtelijk sterke kaders. Het ontwerpen en definiëren van een sterke stedenbouwkundige context als kader voor de wellicht in tijd en ruimte gefragmenteerde ontwikkelingsdynamiek is een voorwaarde voor het laten ontstaan van ruimtelijke kwaliteit.

4

DE RANDSTAD IS EEN ‘LANDSCAPE-URBANISM’ OPGAVE

Zoals gezegd is het vormgeven aan het verstedelijkte landschap de ontwerp-opgave van vandaag. Het stadslandschap moet ontworpen worden met een integrale focus op klimaatbestendigheid, intensivering, hergebruik en landschapsontwerp. Stedenbouw moet vooruitlopend op de concrete ontwikkeling van projecten het grondvlak prepareren en een fundament van schoonheid bieden voor de toekomst.

5

BENUT HET ONTWERPEND TALENT

Stedenbouw als vormgevende discipline is een essentieel onderzoeksinstrument om tot beleid te komen. De sprong van de woorden naar de vorm wordt gemaakt in het ontwerpen. Deze medium switch is niet louter verbeeldend maar onthult nieuwe perspectieven die het gesprek over beleid en doelstellingen verrijkt. In tijden van reflectie op de toekomst moet het ontwerpen hiervoor worden ingezet.

FRISSE BRIES

Samenvatting van het debat Windstilte onder leiding van Peter van Ingen over de aanbevelingen van bureau Palmbout Urban Landscapes. Discussie tussen Maarten Hajer, directeur Planbureau voor de Leefomgeving; Huub Smeets, directievoorzitter Vesteda Groep B.V.; Hans Ibelings, hoofdredacteur A10 new European architecture; en Rijksbouwmeester Liesbeth van der Pol. Ook een reeks deelnemers uit de goed gevulde zaal van de Steinwegkantine neemt deel aan het debat.

Peter van Ingen vraagt de deelnemers op het podium in te gaan op een eerder gemaakte opmerking van Liesbeth van der Pol dat we zelf een invulling moeten maken van het nieuwe regeerakkoord.

Maarten Hajer is niet zo bezorgd, omdat er helemaal niet zoveel in het regeerakkoord staat. Hajer pleit voor een sterk weerbaar vakdebat en acht het goed dat we nu opnieuw moeten beginnen: 'Het karretje was een beetje vastgelopen'. Doorgaand op het thema windstilte zegt Hajer dat je moet proberen je doel te bereiken met de winden die er zijn. Hilariteit is er als blijkt dat Hajer nog niet weet onder welk ministerie hij valt. Infrastructuur en ruimte, meent hij, daarop direct gecorrigeerd door de zaal. De herschikking en versnippering van ministeries is kennelijk nog niet helemaal doorgedrongen. Hajer verbetert: infrastructuur en milieu. Hij geeft toe dat weinig aan de duurzaamheidsopgave wordt gedaan.

Liesbeth van der Pol meldt dat in de naamgeving van de departementen het woord ruimte niet meer voorkomt. Zij wijst er wel op dat er een meerjarig programma (tot 2028) is voor ruimte en transport. Van der Pol maakt zich zorgen over de uitgaven voor duurzame stedenbouw, voor duurzame ontwerpen, die ziet ze niet meer terug in het

regeerakkoord. Ook vraagt ze zich af waar de specifieke wijkprogramma's blijven.

Hans Ibelings kan het optimisme van beide sprekers niet delen, alle grote problemen worden niet aangepakt. Hij signaleert een verslappende interesse voor de ruimtelijke kwaliteit.

Huub Smeets ziet negatieve signalen als het gaat om ruimtelijke ordening, cultuur, stadsontwikkeling – de woningmarkt die 'schreeuwt om herstructurering' – en als het gaat om milieu en duurzaamheid. Smeets is buitengewoon somber en wijst er op dat ook de afgelopen tien jaar de strijdbijl begraven is en de stedenbouw aan erosie onderhevig is. Die strijdbijl ziet hij wel terug in de ontwerpen van bureau Palmbout. Het ontwerp zou hij graag zien als wapen tegen het populisme. Nu zou met een vermindering van de woningbouw van 80.000 naar 50.000 naar 30.000 juist sprake moeten zijn van 'alle hens aan dek'.

Maarten Hajer merkt op dat de stedenbouw soms een steen des aanstoots is en dat er sprake is van een populistische reactie tegen sommige stedenbouw en architectuur. Hij pleit ervoor aansluiting te zoeken bij de belevingswaarde van de stad, een overlevingsvoorwaarde volgens hem.

Van Ingen snijdt de eerste stelling aan: Crisis geeft ruimte. Jaap van den Bout zegt dat er nu er tijd is voor reflectie de ontwerparbeid zich moet richten op het creëren van waardevermeerdering op de langere termijn. Hans Ibelings trekt de stelling in twijfel. Bij crisis gaat architectuur en stedenbouw er niet op vooruit. Smeets ziet als opgave 'minder maar beter'. Er moeten nu hardere prioriteiten worden gesteld en een slag worden gemaakt om de openbare ruimte. In half afgemaakte gebieden ligt een uitdaging om daarin te investeren. Smeets wijst op de krimp in Limburg waar hijzelf vooral actief is. Die krimp nodigt niet uit tot investeren. Ook in Maastricht is sprake van krimp, maar juist daar zouden investeerders belangstelling kunnen hebben voor een plan als Belvédère dat schreeuwt

om aangepakt te worden.

Liesbeth van der Pol vindt de aanbeveling dat crisis ruimte geeft onzin: crisis is gewoon zwaar, het kantorenprogramma en de woningbouw wordt minder. Wel is zij het er mee eens dat stedenbouw op de langere termijn tot waardevermeerdering leidt. De gebieden waar sprake is van krimp zouden zich volgens haar moeten voorbereiden op een 'leisure-economie'.

Huub Smeets noemt als voorbeeld de gemeente Kerkrade waar sprake is van ernstige krimp, de woningen verminderen daar sterk in waarde en dat betekent uiteindelijk dat de ombouw van stedenbouw onrendabel is.

Volgens Maarten Hajer ligt het gevaar vooral op de korte termijn op de loer, juist bij stedenbouw is er sprake van langere termijn. De overheid realiseert zich volgens Hajer dat dit inderdaad zo werkt, dat zij veel meer aandacht zou moeten hebben voor het integrerend ontwerp.

Peter van Ingen betreft de zaal bij het debat. Architect Jouke van den Bout vraagt zich af wat de gevolgen zijn van de afschaffing van de financiering van de woningwetbouw. De woningbouwverenigingen zijn niet meer in staat via de overheid de crisis in de bouw weer op gang te houden en te brengen. Smeets beaamt dat de woningcoöperaties afgedwaald zijn van hun maatschappelijke taak, maar nu 'met de rug tegen de muur' gedwongen zijn hun maatschappelijke taak op te pakken.

Van Ingen snijdt onderwerp programmastilte aan. Landschapsarchitect Andries van den Berg stelt dat stedenbouw weer teruggebracht kan worden tot stedenbouw, maar dan zonder 'n'. De fout in het Groene Boekje zou hersteld moeten worden. Liesbeth van der Pol zegt dat het inderdaad zaak is de steden in hun eigenheid weer vol, gezellig en dynamisch te krijgen. Maar het is niet zozeer zaak om de woningbouw aan te pakken. Nee, we moeten het landschap op gang brengen en dat doen we met het stedenbouwkundig ontwerp, aldus Van der Pol.

Van Ingen brengt de aanbeveling over de klassieke tegenstelling tussen stad en platteland aan de orde. Heeft de stad het platteland nodig, en het platteland de stad? Hans Ibelings meent dat het landschap wel wat meer nadruk zou kunnen krijgen. De krimp zou daarbij kunnen helpen, de weeffout waarbij iedereen denkt aan vooruitgang en productie zou daarbij teniet kunnen worden gedaan.

Hoe kan een stedenbouwer reageren op krimp? Hans van der Heijden van Biq stadsontwerp noemt als voorbeeld de stad Liverpool waar sprake is van ernstige krimp. Al die plannen helpen daar niets bij, de stad is failliet en heeft domweg geen geld. Het is moeilijk om de desinvestering tegen te gaan. Smeets antwoordt dat er in Nederland sprake is van krimp maar dat er tot 2035 in een groot aantal gebieden nog sprake is van groei van vooral eenpersoonshuishoudens. Problemen zoals een stad als Liverpool die kent zal Nederland volgens Smeets niet hebben.

Van Ingen legt Hans Ibelings de zinsnede voor dat de stad nauwelijks meer is op te vatten als een entiteit die zich van het landschap afzondert. Daarbij kan er sprake zijn van conflicten. Ibelings wijst er op dat sinds 1970 het grondgebruik in Nederland met 75 procent is toegenomen. Nederland was een stuk leger.

Maarten Hajer reageert daarop met de vraagstelling 'moet je sentimenteel zijn om wat je verliest of moet je blij zijn om wat je creëert'. Kunst van stedenbouw is om iets toe te voegen aan de stad en niet om te behouden wat je hebt. Bij die krimp is het zaak om het landschap in de stad te brengen. Gevolg zal zijn dat er landschap tussen de steden zal zijn. Volgens Hajer zullen de steden gaan winnen, het zou een fatale vergissing zijn als al die kleine dorpen hun plannen zouden kunnen uitvoeren.

Leo Tummers (architect uit Delft), brengt in dat krimp juist tot herbezinning kan leiden. Succes kan juist ontstaan als de orkaan gaat liggen. Waarom bijvoorbeeld was Berlage zo'n succes? Voor welk ideeën kapitaal wil je gaan? Tummers ziet dat terug bij de ideeën van Palmhout.

Kunnen stedenbouwkundigen daar wat mee doen? Liesbeth van der Pol is

beducht voor verdere decentralisatie en twijfelt aan de slagkracht van de lokale overheden die de neiging zullen hebben te bezuinigen op ruimtelijke ordening. Ze vraagt zich af of die overheden wel voldoende zijn geëquipeerd. Ze doet een oproep aan de stedenbouwkundigen om zich in te zetten voor de facilitering van die lokale overheden.

De Vlaamse architect Bob van Reeth, oud bouwmeester van Vlaanderen, legt uit wat het verschil is tussen België en Nederland. België is het land van de individualisten en Nederland het land van de gemeenschappen. Die gemeenschappen zijn volgens Van Reeth een rijkdom. In België gebeurt alles los van elkaar, wil een ieder de kleur van zijn eigen voorkeur bepalen.

Liesbeth van der Pol zegt dat Nederland altijd is uitgegaan van stedenbouwkundig ontwerp als de ruggengraat van ons denken. 'We zijn in staat om over het eigen belangetje heen te denken. Dat moeten we niet kwijt raken in deze drift naar individualisering'. Van der Pol komt terug op het verschil tussen stad en land, noemt het ongelooflijk belangrijk dat bekend is waar het gezellig is, waar wordt gewerkt, 'en waar je kan genieten van de natuur en het landschap.'

Maar Hajer haakt hier op in en zegt dat de steden regionaal zijn geworden. Het is volgens Hajer zaak om open plekken te ontwerpen. Daar ligt volgens hem een opgave.

Peter van Ingen brengt aanbeveling drie aan de orde: 'durf groot te denken om klein te bouwen.'

Huib Smeets roept de stedenbouwers op te kijken naar de prioriteiten en niet alleen naar de grondprijs. Van der Pol vervolgt daarop dat projectontwikkelaars zouden moeten worden benaderd, niet in de sfeer van huisje, boompje, beestje in het poldergebied maar huisje boompje beestje in het fabrieksgebouw. We zouden moeten inspelen op de behoefte om karakteristiek te wonen, op de wens naar sfeer en ambiance. De betekenisvolle omgeving zou moeten worden ingezet voor de droom van particulier eigendom. De mensen willen dat volgens Van der Pol graag, maar weten niet hoe ze dat moeten aanpakken.

Annemiek Rijckenberg, voorzitter van de commissie Welstand en Monu-

menten in Amsterdam: Groot denken en klein bouwen is geen goede tegenstelling. Het plaatst stedenbouw in grootscheepse plannen. In Amsterdam zijn er heel veel kleinschalige projecten, die steeds belangrijker worden als het gaat om nieuwe ontwerpen in de stad. Die plannen worden door de Wabo (Wet algemene bepalingen omgevingsrecht), het vergunningvrije bouwen, uitgehold. In gebieden waar iedereen op z'n Vlaams mag bouwen (zoals in Almere) krijg je van die notariswoningen zonder groen. Groot denken in de stedenbouw moet je op alle terreinen durven uitdragen. Volgens Rijckenberg heeft Amsterdam instrumenten om dat te toetsen, zoals de welstandsnota.

Maarten Hajer merkt op dat het werk van bureau Palmhout oproept om meer te doen met dat gevoel voor kunstenaarschap. Probleem is dat die communicatie van de stedenbouwers nog niet echt lukt. Architecten met hun grote gebaren hebben dat wel gedaan.

Han Meyer van de TU Delft pleit voor groot denken. Hij noemt als voorbeeld het Palmhout-plan voor Deventer, waarin de tekeningen wat toevoegen aan het landschap, wat doen aan waardevermeerdering. Maar Meyer vraagt zich af of het plan voor Deventer ook werkt. Het is smullen voor vakgenoten, maar lukt het ook om bevolking en bestuurders te overtuigen dat dit soort plannen nodig zijn?

Jaap van den Bout geeft uitleg: Deventer was een hele culturele exercitie, met debatten in grote en kleinere zalen met de bevolking, met smaakmakers uit de gemeenschap en met politici en ambtenaren. We moesten uitleggen om grootdenkend iets te maken waardoor je uiteindelijk vrij klein kunt bouwen. Iedereen was verheugd, maar na een tijd zakt dat gevoel weg. Je krijgt te maken met gemeentes en instanties. Het realiseren van dat groot denken is volgens Van den Bout uiterst moeilijk. De vraag rijst dan op hoe je op regionaal niveau met al die instanties zoals waterschappen, gemeenten en dorpen voldoende draagvlak creëert.

Huib Smeets: We moeten primair vanuit de steden kijken wat er moet gebeuren. Hij zegt dat niet alleen de kleinschaligheid, maar vooral de faseerbaarheid heel belangrijk is vanuit een grootstedelijke context.

Door dat kleinschalig bouwen komt die grootstedelijke context juist op losse schroeven te staan. Smeets noemt Nieuw Zurenborg in Antwerpen als een goed gelukt voorbeeld.

Lodewijk van Nieuwehuijze, landschapsarchitect, noemt de centrale vraag wie de opdrachtgever is en wie vervolgens de regie heeft.

Van der Pol voegt er aan toe: In tripartite: rijk, gemeente en provincie moet bekeken worden wat de nationale grootschalige opgaves zijn. Dat zal moeten worden besproken de komende tijd.

Peter van Ingen besluit aanbeveling vier over te slaan wegens tijdgebrek en gaat naar aanbeveling vijf. Hoe benut je in een tijd waar er geen opdrachtgevers zijn en er sprake is van windstilte het ontwerpend talent?

Maarten Hajer noemt de stedenbouw als vormgeving van grote waarde, maar meent dat dit ook bij de opdrachtgevers tussen de oren zou moeten zitten. Aan de hand van goede voorbeelden zou kunnen worden getoond hoe het kan. Misschien komt er dan wel geld over de brug, aldus Hajer.

Liesbeth van der Pol meent dat we niet alleen gebruik moeten maken van de overheid als opdrachtgever, ook van de projectontwikkelaars en de coöperaties.

Huub Smeets voegt er aan toe dat men zich vanuit de Raad van Cultuur zorgen maakt om de staat van het publiek domein, het publieke opdrachtgeverschap. Degenen die op lange termijn denken, die bondgenoten zijn van de stedenbouwer, die moet je opzoeken. Dat zouden de steden, de provincie moeten zijn, maar ook de belegger. Daar valt wel wat te halen, meent Smeets.

Windstilte – symposium met debat werd op woensdag 13 oktober 2010 gehouden in de Steinwegkantine in Rotterdam. Middagvoorzitter was Peter van Ingen. Directe aanleiding was het verschijnen van de publicatie *Drawing the Ground – Landscape Urbanism Today*. De organisatie was in handen van Claire Beke – Communicatie in Cultuur in nauwe samenwerking met PALMBOUT Urban Landscapes.

Tekst
Hans Masselink
Redactie en Productie
**Claire Beke – Communicatie
in Cultuur**

Ontwerp
LUST

Fotografie
Hilko Visser

PALMBOUT Urban Landscapes.
Schiedamsedijk 44
3011 ED Rotterdam, Nederland
T +31(0)10.433 26 49
bureau@palmbout.nl
www.palmbout.nl